www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Covid-19'un Uluslararası Turizm Üzerinde Diğer Krizlerden Farklı Etkileri

Different Impacts of Covid-19 on International Tourism from Other Crisis

İbrahim Bora Oran*

Abstract: Tourism sector has been one of the sectors where the most adverse impacts are observed in our present day when a global crisis has been experienced due to Covid-19 which has penetrated the World for the last several months. With starting of a process in which countries closed international borders and traveling restrictions has continued, it has been started to experience a rapid decrease in the demand for tourism sector and a big increase in work losses at global level. The fact that there are USA and European Union countries where high density traveling are experienced due to different reasons among the countries which Covid-19 pandemic has caused to pay off for human at a highest amount in the number of those who lost their life, has leaded the economic shock on tourism in these countries to be experienced much more severely. Since the travelling preferences of individuals may be long-term depending on the potential of vital risks, it comes out that strong economies will take the highest share from the loss of tourism income. There is also Asia Pacific region among the country groups which have been affected most severely. Another country group for which the same adverse outcomes are expected to be experienced is developing small economies which are consisted of small island countries whose economies' important percentage is constituted by tourism sector. For such economies, managing the crisis created by a pandemic shock like Covid-19 is more difficult. It is seen that the international tourism sector has encountered with much more adverse impacts compared with other sectors and recovery process in the international tourism activities will take longer due to unreliability although it is expected that national tourisms will proceed to recovery inclination in a short time. It is observed that Covid-19 pandemic which has affected the tourism sector with an unprecedented strike has excessively decreased the activities in the first quarter of 2020 compared with the same period of the past year and increased the unemployment problems in the sector. The necessity entailing to economically support the businesses whose tourism revenues and accordingly global revenues have decreased for the purpose of protecting the sector in order to minimize the adverse impacts of labor force, has emerged.

Structured Abstract: The World has faced with a global health, social and economic emergency state that is an unprecedented one so far with the Covid-19 pandemic. Albeit, more people lost their life than those lost their life in the war due to Spanish Flu which broke out following 1st World War in 1918 and lasted for four years or it caused people to experience a bigger crisis over the wreckages of the wars. However, tourism is a leading one among the sectors which a globalizing crisis affected due to Coronavirus pandemic breaking out in our present day after 100 years passed by and despite the technological developments. International tourism has been one of the sectors that are mostly suffered due to the travel restrictions applied in almost all countries of the World. While countries are still maintaining the international travel restrictions, sector is experiencing a

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü.
Dr. Lecturer, İstanbul Esenyurt University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of Logistics Management

ORCID 0000-0002-0274-0921

ibrahimoran@esenyurt.edu.tr & boraoran@yahoo.com.tr

Cite as/ Atıf: Oran, İ. B. (2020). Covid-19'un uluslararası turizm üzerinde diğer krizlerden farklı etkileri. *Turkish Studies*, 15(4), 807-826. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44282>

Received/Geliş: 16 June/Haziran 2020

Accepted/Kabul: 10 August/Ağustos 2020

Copyright © MDE, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 15 August/Ağustos 2020

CC BY-NC 4.0

rapid decrease in demand and an increase in the job losses at the global level. While the durability of the tourism in the other crises is proven, it is seen that the Covid-19 pandemic that is currently experienced will create a further undesirable long-term impact on the international tourism when compared with other crisis due to its magnitude size and extent of the area where it spreads out. In regard to the importance of the results arising in tourism sector, it is an undeniable fact that many airways in the developed countries will ultimately go bankruptcy. Predictions regarding that ninety percent of the personnel will be dismissed have already started to realize. Also, since the countries which Covid-19 has caused to meet the highest human losing problem in the number of those who lost their life are USA and European Union countries where there are too intense travels, it is anticipated that the economic shock to be experienced in these countries will be more severe. Since the travel preferences of persons will be long-term by depending on the potential of vital risks, it is estimated that the strong economies will get the highest share from the tourism revenue loss. It is seen that another group of countries that are affected more negatively will be developing countries group consisting of small islands. These countries, which constitute a significant percentage of their economies, are very small economies that are difficult to manage any major economic crisis, as they have no economic alternatives to tourism income. If it was considered that Covid-19 pandemic affecting the tourism sector with an unprecedented strike decreased the international tourist entrances to a far less fraction than those in a previous year in the first quarter of 2020, the importance of reaching the truest conclusions in regard to the measures to be taken for the purpose of protecting the airways or labor, emerges. From this point of view, necessary analyses are being performed for the protection of the future within the scope of the research we will carry out.

Within the theoretical framework related with the study subject; prediction scenarios expressed depending on the emergence of a decline which Covid-19 pandemic will generally create in international tourist arrivals, then, a decrease in international tourism revenue and ultimately, a reduction in direct contribution of the tourism industry having an important impact on total global revenue, are given. In regard to the realization possibility of such estimations, both supporting packages announced by the country governments and the content of revisions announced by airway businesses have been searched as from the first months of the pandemic. Thus, it is aimed to contribute to raise the confidence felt to the sector from the perspective of the countries in regard to the tourism activities performed due to very different reasons such as travel, trip, trade and training.

Within the scope of the research we will carry out, the importance of security plans for both protecting the sector and over the favors to be gained for personnel and international coordination with the analysis for protection of future and synthesis method of the data obtained as a result of such analyses, is clear. In this regard, the impact of important differences observed in passion, density and government support among the countries is highly great.

Findings obtained from the analysis of data acquired in tourism sector point out a decline in a rate of 22 percent in the tourism activities in the first quarter of 2020 and 97 percent of decline only in March 2020 demonstrates the tendency regarding that this rate will increase in the event that Covid-19 continues by gaining speed. These results mean a loss of transportation of 67 million people and about 80 billion of dollars of revenue loss in the international tourism. Findings related with how long this pandemic will continue in which countries or how much the travel restrictions will be loosened by the country governments and health science councils once it is entered into a regression process, are unclear. In the pessimistic estimations announced by WHO (World Health Organizations) and reports submitted by UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) where expectations are presented, it is addressed that Covid-19 impacts will continue in second and third waves and important recessions will be experienced in the global trade. As national, regional and global impacts in tourism sector; information about the difficult conditions encountered in tourism market and airline companies placed in different revenue groups are explained. It is foreseen that a more sustainable and more durable tourism system will respond to the future shocks with cooperation in order to develop crisis management strategies and to strengthen international coordination mechanism among regions and tourism sub-sectors.

In conclusion, once changes of the international tourist mobility are regionally compared in the first quarter of 2019 and 2020 years after the travel restrictions have been commonly started and national borders have been closed as well as a lockout started in many countries, it is seen that Asia and Pacific region exhibited the highest impact (-33 million). The impact in Europe is also quite high (-19 million). Since the process of Covid-19 is ambiguous, scenarios of 2020 are based on possible three dates by depending on rate of restriction,

duration of travel restrictions and opening of borders. If the international borders are opened in July 2020, a -%58 decline is anticipated, a -%70 decline if opened in September 2020 and a -%78 decline if opened in December 2020. The impact of demand loss in the international travels is generally determined as an international tourist loss amounting to 850 million - 1,1 billion, a decrease in tourism revenues amounting to 910 billion \$ - 1.2 trillion \$ and 100-120 million of direct tourism work under risk. According to the research, it is expected that internal demand will improve faster than international demand in tourism sector and recovery signs will be seen in 2021 starting from the last quarter of 2020.

Keywords: Tourism Economy, Coronavirüs (Covid-19), Economic Crisis, Covid-19 Pandemic, Pandemic Crisis

Öz: Turizm sektörü, son birkaç aydır dünyayı etkisi altına alan Covid-19 nedeniyle küresel çapta bir krizin yaşandığı günümüzde, en olumsuz etkilerin görüldüğü sektörlerden biri olmuştur. Ülkelerin uluslararası sınırları kapattığı ve seyahat kısıtlamalarının devam ettiği bir sürecin başlamasıyla birlikte, turizm sektörüne olan talep hızla düşmeye ve küresel düzeyde iş kayıplarında büyük bir artış yaşanmaya başlamıştır. Covid-19 pandemisinin hayatını kaybedenlerin sayısında en yüksek insan bedelini ödediği ülkeler arasında, farklı nedenlerle çok yoğun seyahatlerin yaşandığı ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri olması, bu ülkelerde turizm üzerindeki ekonomik şokun çok daha şiddetli yaşanmasına yol açmıştır. Kişilerin seyahat tercihleri hayati risklerin potansiyeline bağlı olarak uzun vadeli olabileceğinden, güçlü ekonomilerin turizm geliri kaybından en yüksek payı alacağı ortaya çıkmaktadır. En ağır şekilde etkilenen ülke grupları arasında Asya Pasifik bölgesi de bulunmaktadır. Aynı olumsuz sonuçların yaşanması beklenen diğer bir ülke gurubu ise, ekonomilerinin önemli bir yüzdesini turizm sektörünün oluşturduğu küçük ada ülkelerinden oluşan ve gelişmekte olan küçük ekonomilerdir. Bu ekonomiler için Covid-19 gibi bir pandemi şokunun yarattığı krizin yönetilmesi daha zor olmaktadır. Uluslararası turizm sektörünün, diğer sektörlerle kıyasla çok daha fazla olumsuz etkilerle karşılaştığı ve ulusal turizmlerin kısa sürede düzelme eğilimine geçmesi beklenirken uluslararası turizm faaliyetlerinde düzelme sürecinin güvensizlik nedeniyle daha uzun süreceği görülmektedir. Turizm sektörünü eşi benzeri görülmemiş bir darbe ile etkileyen Covid-19 pandemisinin 2020 yılının ilk çeyreğinde faaliyetlerini geçen yılın aynı dönemine göre çok fazla azalttığı ve sektörde işsizlik sorunlarını artırdığı görülmektedir. Turizm gelirlerinin ve buna bağlı olarak küresel gelirlerin düştüğü, işletmelerin ve işgücünün olumsuz etkilenmelerinin azaltılması için sektörün korunması amacıyla ekonomik olarak desteklenmesinin gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Ekonomisi, Coronavirüs (Covid-19), Ekonomik Kriz, Covid-19 Pandemisi, Pandemi

Giriş

Dünyada 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve kısa sürede çok fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açan Coronavirüs (Covid-19) salgını, karantina ve uluslararası sınırların kapatılması gibi yoğun önlemlerin alınmasıyla birlikte önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Başlangıçta, Çin'de başlatılan salgınla mücadelenin etkisiyle bir taraftan salgının yarattığı insan kaybı izlenirken diğer taraftan Çin'de üretimin duraklamasının küresel ekonomi üzerindeki etkileri ile ilgili analizler yapılmaktadır. 2020 yılının üçüncü ayından itibaren Coronavirüs' ün sadece Çin'e özgü bir beslenme alışkanlığından kaynaklanan ve sadece kendi bölgesinde yaşanan bir hastalık olmadığı anlaşılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından çok kısa bir süre içinde dünyanın diğer ülkelerine yayılarak küreselleşen bir pandemi olduğu ortaya çıkmıştır. Covid-19 pandemisine hazırlıksız yakalanan ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri gibi gelişmiş ülkeler tarafından açıklanan veriler, bu pandeminin ancak bir dünya savaşında görülecek kadar fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açtığını göstermektedir. Covid-19 nedeniyle karşılaşılan insan bedelinin fazla olmasının yanı sıra, 2020 yılının ilk çeyreği sonunda karşılaşılan ekonomik kayıpların da ortaya çıkmasıyla, ülke yönetimleri tarafından önce kısa vadeli ekonomik tedbir paketleri açıklanmaya başlamıştır. Halen aşısı bulunmayan Corona virüsünün yarattığı sağlık krizinin etkisiyle oldukça değişen dünya perspektifinde, çoğu ülkede sağlık kurumlarının yetersiz

kaldığı ve gerekli sağlık personeli, ilaç, yoğun bakım ünitesi, tıbbi malzeme, koruyucu kıyafet, solunum cihazı gibi en önemli gereksinimlerin bile karşılanamadığı izlenmektedir. Dünyada genel olarak Covid-19 nedeniyle etkilenen sektörler arasında, ekonomik olarak en hızlı düşüşler yaşanan ve en fazla iş kayıpları görülen turizm sektörü, Covid-19 küresel krizinin en olumsuz yansımalarının yaşandığı sektör olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, önceki yıllarda yaşanan diğer krizlere olan yanıtlarında dayanıklılığı kanıtlanmış olan turizm sektörü üzerinde, günümüzdeki Covid-19 küresel krizinin büyüklüğüne ve yaygınlaşma özelliğine bağlı olarak diğer sektörlerle kıyasla daha uzun süreli etkilerin yaşanması nedeniyle karşılaşılan etkiler araştırılmaktadır. Uluslararası turizm alanında önce, pandeminin insani boyutu incelenmekte, sonra turizm faaliyetlerinde yaşanan etkiler ve buna bağlı olarak turizmin alt sektörlerinde karşılaşılan riskler değerlendirilmektedir. Covid-19 krizinin uluslararası turizm üzerinde yarattığı etkilere bağlı olarak ortaya çıkan sonuçların analizleri ve geleceğe yönelik yapılan tahminlerle, Covid-19 krizinin yansımaları değerlendirilirken aslında uluslararası turizm sektöründe geleceğe yönelik önlemlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

COVID-19 Pandemisi ve Turizm Sektörünün Durumu

Dünyada Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla önce insani boyutta ve ardından ekonomik boyutta karşılaşılan sonuçların şimdiye kadar hiçbir krizde karşılaşılmadığı kadar büyük zararlara yol açtığı gözlemlenmektedir.

Dünya genelinde 2020 yılı Temmuz ayı itibarıyla Covid-19 hastalığına yakalananların sayısı 11.284.997 ve hayatını kaybedenlerin sayısı 530.946 kişiye ulaşmıştır. Son 24 saatte 2.537 kişi hayatını kaybetmiştir ve 102.421 kişi hastalığa yakalanmıştır (WHO, 2020). Pandeminin eski hızını kaybetmekle birlikte halen devam ettiği ve insani açıdan verdiği zararların yanı sıra sosyal ve ekonomik boyutta yaşanan zararların da giderek arttığı görülmektedir. Bu nedenle Corona vakalarının ve bu hastalıktan hayatını kaybeden insanların sayısında eski hızla artışın önlendiği ülkelerde, karantina yasakları ve uluslararası sınırların kapatılması kararları kademeli olarak gevşetilmeye başlamıştır. Pandeminin insani boyutunda çok ağır bedeller yaşanmakla birlikte dünyada birçok sektörde karşılaşılan ekonomik etkilerin çok endişe verici olması bu kararlar üzerinde en önemli etkindir.

Covid-19'un sektörler üzerindeki etkileri genellikle ülkelerin pandemiye hazırlıksız yakalanmalarına ve krizi yönetme becerilerine bağlı olarak farklı düzeylerde görülmektedir. Ortaya çıkan krizin, insan sağlığıyla ilgili olmasının etkisiyle örneğin, ilaç sanayi, medikal malzeme, koruyucu maske, koruyucu eldiven ve kıyafetler, tıbbi cihazlar, kolonya ve dezenfektan malzemeleri üreten işletmelerin sektörlerinde faaliyetler artmaktadır. Karantina yasaklarının en yoğun olduğu dönemlerde insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve iş hayatında uzaktan çalışma modelinin uygulanması gibi zorunlu durumlarda insanların dijital teknoloji araçlarını kullanmaya yönelmesi dijital ekonominin olumlu etkilenmesine yol açmıştır. Ancak pandemi nedeniyle en olumsuz etkilerin yaşandığı turizm sektörü, Covid-19'un zararlarını en aza indirmek amacıyla uygulanması gerekli görülen tedbirler kapsamında faaliyetleri tümüyle durdurulan sektörlerin başında gelmektedir. Çünkü ülkeler arasındaki sınırlar kapatılmış, havayolları ve diğer tüm ulaşım olanakları durdurulmuş, kısaca seyahatler yasaklanmıştır.

Coronavirüs salgınının seyri ve şiddeti hakkında yeterli bilgi bulunmayan ilk aylarda önce Çin'e giriş çıkışların ve turizmin yasaklanması ile başlatılan kriz, daha sonra diğer ülkelerde de virüsün yaygınlaştığının ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası sınırların kapatılmasıyla küreselleşmiştir. Ayrıca ülkelerde karşılaşılan vaka sayılarının artışına bağlı olarak, şehir içi toplu taşıma araçlarının ve şehirlerarası ulaşımın kısıtlandığı bir süreç başlamıştır. Birkaç ay içinde dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerde pandemi vaka sayılarının ve bu salgında hayatını kaybeden insan sayısının hızla arttığı bir süreçte Covid-19 durumu Tablo 1'de gösterilmektedir (WHO, 2020).

Tablo 1: Dünyada Bölgesel Olarak Covid-19 Durumu

Bölge	Vaka Sayısı	Ölüm Sayısı	Son 24 Saatteki Vaka Sayıları	Son 24 Saatteki Ölüm Sayısı
Afrika	452.181	10.947	1.523	27
Güney Afrika	177.124	2.952	0	0
Fildişi Sahili	10.244	70	0	0
Seyşeller	81	0	0	0
Mısır	72.711	3.201	0	0
Fas	13.434	232	146	2
Amerika	5.833.886	265.401	40.481	1.158
ABD	2.892.476	132.129	1.888	28
Brezilya	1.545.458	63.495	2.117	41
Kanada	105.091	8.663	120	5
Haiti	6.230	110	129	0
Bahamalar	104	11	0	0
Dominik	35.148	775	1.036	11
Avrupa	2.465.942	193.425	11.496	346
Birleşik Krallık	284.276	44.131	0	0
İspanya	297.625	28.385	0	0
İtalya	241.184	34.833	0	0
Almanya	197.210	9.074	210	1
Fransa	166.960	29.893	0	0
Rusya	674.515	10.027	6.632	168
Asya	2.522.263	61.032	48.814	1.129
Hindistan	651.315	18.695	1.426	26
Maldivler	2.410	10	0	0
Çin	83.545	4.634	3	0
Singapur	44.664	26	185	0
Japonya	19.068	976	0	0
Papua Yeni Gine	11	0	0	0
Küresel	11.284.997	530.946	102.421	2.537

Kaynak: WHO, 2020, (WHO verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından devamlı olarak yenilenen bu bilgilere bakıldığında, Covid-19 pandemisinin ne kadar hızlı bir biçimde artarak insan hayatını tehdit ettiği görülebilmektedir. İşte asıl bu nedenle bir ay gibi kısa bir süre içinde hayatını kaybeden insan sayısının iki kat arttığı görülen ülkeler tarafından doğal olarak turizm ile ilgili her türlü faaliyetin tamamen durdurulmasının zorunlu olduğu izlenmektedir. Sonuç olarak turizm sektörünün çöküş süreci başlatılmıştır.

Turizm endüstrisi içinde yer alan tüm ana sektörlerin ve bunların alt sektörlerinin işleyişini desteklemenin öncelikli olması gerektiği bilinmekle birlikte, geleceğe dair tahmin senaryolarının kötümser olması, bu sektörde kısıtlamaların kaldırılmasından sonra da eski düzeylere dönmenin o kadar kolay olmayacağını göstermektedir. Bütün kötümser senaryolarda vurgulandığı gibi uluslararası turizm endüstrisinde iş çeşitliliği (Şekil 1) ve işgücü sayısının fazla olması tedbirlerin hızlandırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Şekil 1: Turizm Endüstrisinde İş Çeşitliliği

Dünyada Covid-19 pandemi krizi etkisiyle uluslararası turizm sektöründe en olumsuz etkilerin yaşanması nedeniyle, gelecekte pandemi sürecinin sona ermesinden sonraki dönemde ulusal turizm faaliyetlerinde düzelmenin daha kısa sürede sağlanacağı, buna karşılık uluslararası turizm sektöründe iyileşme sürecinin daha uzun sürede sağlanabileceği düşünülmektedir.

Turizm sektöründe yaşanan sonuçlar, ulusal turizm faaliyetlerinde kısıtlamaların uluslararasına kıyasla daha erken gevşetilmesine ve ülke içi kontrollerin daha güvenli olmasına bağlı olarak değişmektedir. Uluslararası turizmde düzelmeye sürecinin daha uzun sürmesi konusunda, Covid-19 pandemisi ile mücadele sürecinde gelişmiş ülkelerde kriz karşısında çaresiz kalınmasının bu ülkelere duyulan güvensizliği arttırmasının etkili olacağı düşünülmektedir. Bazı ülkelerde vaka sayılarının fazlalığı karşısında çaresiz kalındığında, tedavi için bekleyen insanlar arasında tercih yapmak zorunda kalınması gibi önemli yetersizliklerin yaşanması gibi olayların güvensizliğin artmasına yol açacağı tahmin edilmektedir. Örneğin, bakımevlerinde kalan yaşlı ve hasta insanların hayatını gözden çıkarmak zorunda kalacak kadar ihmal edilmesi gibi olaylar kolay unutulmayacak kadar önemlidir.

Turizm endüstrisinin etkilenişi ulusal ve uluslararası olarak iki boyutta sürmektedir. Ulusal turizm, insanların kendi ülkelerinde geziler, tatiller veya çok farklı amaçlarla seyahat etmesidir. Ülke içinde turizm geliri yaratır, istihdam yaratır, turizm alt yapısını geliştirir, ülke içinde farklı kültürler arasında anlayışı teşvik eder ve mevsimsellik etkisi ile mücadele eder. Tatil günlerini değerlendirmek, spor etkinlikleri, festivaller, gezi kampanyaları, akraba ve arkadaş ziyareti, alışveriş, şehirden kaçmak, eğitim, iş, ülkesini tanımayı istemek gibi çok farklı ve teşvik edici etkilerle gerçekleştirilir. Ülkenin yurt içi gayri safi hasılasını arttırma özelliği taşımakta ve ülke içi istihdama katkısı bulunmaktadır (Yıldız, 2011). Uluslararası turizm, insanların uluslararası sınırların ötesinde farklı amaçlarla seyahat etmesidir. Küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri uluslararası turizmin gelişmesidir. Dünyada gayri safi milli hasılanın önemli bir kısmını oluşturmakta, dünya ticaretinin

artışı ve dünyada istihdam artışına önemli katkısı olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006). Bu özellikleri nedeniyle turizm endüstrisinde karşılaşılan etkiler ulusal ve küresel açıdan izlenmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle turizm endüstrisi günümüzdeki iş hacmi itibariyle, petrol ve gaz ürünleri, gıda malzemeleri ve otomobil sanayileri gibi önemli sektörlerin hacmini geçmiştir. Uluslararası turizm ticareti küresel ticaretin önemli kollarından biri haline gelmiştir. Dünyadaki birçok ülkeler için ana gelir kaynaklarından birini temsil etmektedir. Aynı zamanda bu sektörde giderek artan alt sektörlerin çeşitliliği de küresel ticaret ve rekabet piyasasında önemli bir yer edinmesinde etkili olmaktadır. Uluslararası turizmin alt sektörlerinin ne kadar geniş ve çok sayıda iş alanını kapsadığına kısaca değinmek istersek (Ooi & Hooy, 2013);

- Konaklama: Lüks tatil köyleri, oteller, moteller, yatak ve kahvaltı, kamp alanları ve av konaklama. İstihdam, giriş seviyesi işlerden yöneticilere kadar her işi içerir,
- Yiyecek ve içecek: En büyük alt sektördür ve işgücünün yaklaşık yarısı bu sektörde istihdam edilmektedir. Restoranlar, barlar ve publar, catering hizmetleri, fast food restoranları ve kurumsal gıda hizmetleri (okullar, hastaneler vb.),
- Turistik mekanlar: Sektör ziyaretçiler için eğlence ve eğitim sunmaktadır. Niagara Şelalesi, Disney Land, hayvanat bahçeleri, su parkları, Monaco'da kumarhaneler veya Çin Seddi, İstanbul Topkapı Sarayı, Paris Eyfel Kulesi gibi cazibe merkezleridir,
- Eğlence seyahati ve rekreasyon: Ziyaretçiler için uygulamalı fiziksel aktivite sağlar. Kayak tesisleri, rafting, balina izleme, yelkencilik, safari ve avcılık gezileri örnektir,
- Etkinlikler ve konferanslar: Sadece geçici ziyaretçileri olan eğitim veya özel konulu etkinliklerdir. Festivaller, fuarlar, konferanslar, konserler, spor karşılaşmaları, kongreler, sempozyumlar gibi toplantıları içerir. Olimpiyatlar, Oscar Ödülleri, Sussex Balon Festivali, Dünya Spor Şampiyonası, Sosyal Kalkınma Konferansı, Pavarotti Konseri gibi,
- Taşımacılık: Ziyaretçilere bir hedeften diğerine gitmenin bir yolunu sunar. Havayolları, demiryolları, kurvaziyer hatları, otobüs ve tekne turları, araba kiralama şirketleri gibi çok geniş kapsamlı bir sektördür ve tüm turizm iş gücünün yaklaşık %20'sini içerir,
- Seyahat ticareti: Bu sektör seyahat acentelerini ve tur operatörlerini içermektedir. Seyahat acenteleri tatildeyken gezginlerin konaklama, ulaşım ve aktivitelerini koordine eden seyahat paketleri oluşturur ve satar. Tur operatörleri belirli bölgeler için turlar tasarlar ve pazarlar,
- Turizm hizmetleri: Turizm endüstrisini destekleyen federal, il ve yerel yönetimlerde turizmi teşvik eden ve düzenleyen bölümlerden oluşur. Dernekler, pazar araştırmacıları, medya, danışmanlar ve üreticileri içerir. Bilgi merkezleri, hediyelik eşya dükkanları, gümrüksüz satış mağazaları, seyahat sigortası acenteleri gibi işletmelerdir.

Turizmin genel başlıklarla söz edilen alt sektörleri dışında çok daha çeşitli uygulamaları bulunmaktadır (K.T.B., 2020);

- Tarımsal turizm, gezginlere kırsal yaşamı deneyimleme, yerel gerçek yiyecekleri tatma ve farklı tarım işlerini tanıma fırsatı verir.
- Atom turizmi, turistlerin atom silahları, füze siloları olan yerlere seyahat etmesiyle ortaya çıkmıştır ve Hanford Reaktörü, Çernobil, Hiroşima gibi yerler bu turizm içindedir.
- Doğum turizmi, doğum için başka bir ülkeye seyahat etme uygulamasıdır ve bunun ana nedeni doğum hakkı vatandaşlığı elde etmektir.
- Afet turizmi, doğal afet yerlerinin ziyaret edilmesinin içerir ve Pompeii, Katrina Kasırgası, Exxon Petrol Yayılımı gibi yerlerdir.

- Eko turizm, bozulmamış doğal alanları ziyaret etmeyi içerir ve Alaska, Amazon, Antarktika, Galapagos Adaları ve Himalayalar'dır.
- Moda turizmi, dünyanın en gözde moda noktalarına ziyareti içerir ve New York, Paris, Roma, Hong Kong, Londra gibi yerlerdir.
- Kök turizmi, geçmişleriyle yeniden bağlantı kurmak ve atalarının bulunduğu yere seyahat eden turistleri içerir ve kitlesel göç yaşayan ülkelerde öne çıkmaktadır.
- Balayı turizmi, yeni evli çiftlerin gitmeyi tercih ettikleri popüler balayı yerleri olarak Kapadokya, Bahamalar, Tayland gibi çok sayıda yer bulunmaktadır.
- Medikal turizm, tıbbi tedavi görmek için başka bir ülkeye seyahat eden insanları ifade eder ve gelişmiş ülkelerden insanların düşük fiyatlı tıbbi tedavi için gelişmekte olan ülkelere seyahat etmesidir.
- Dini turizm, kutsal yerlere seyahat etmeyi ifade eder ve Vatikan, Mekke, Cennet Tapınağı, Kudüs gibi yerlerdir.
- Eğitim turizmi, üniversiteler gibi bilimsel yerlere eğitim amaçlı gezilerdir.
- Getto turizmi, bir ülkenin turistik olmayan yoksul bölgelerini görme şansı vermektedir ve Güney Afrika, Hindistan, Kenya, Somali, Filipinler gibi yerlere seyahat edilir.

Böyle seyahatlerin niteliğine bağlı olarak çok sayıda turizm çeşitleri olduğu görülmekte ve turizm sektörünün genişliği açıkça görülmektedir.

Hem ulusal hem de uluslararası boyutlarda farklı alanlarda ticaret ve işgücü kapasitesi olan turizm sektörünün küresel ticaret ve istihdam üzerindeki payı çok yüksektir. Aynı zamanda, Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre Covid-19'un turizme etkisinden en kötü etkilenen ülkelerde seyahat ve turizmin GSYİH' ya toplam katkısı oldukça yüksektir (WTTC, Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi, 2019). Tablo 2'de seçilen ülkeler, doğrudan turistlerle ilgilenen oteller, seyahat acenteleri, havayolları ve restoranlar gibi işletmelerin katkıları dahil en fazla Covid-19 vakası olan ülkelerdir. Dünyada turizmin küresel GSYİH' ya katkısı %3,3 oranında olmuştur (UNWTO, 2020).

Tablo 2: Ülkeler Turizminin Küresel Ticarete Katkısı - 2019

Ülkeler	Küresel GSYİH' ya Katkısı %
ABD	8,6
Çin	11,3
Birleşik Krallık	9,0
Almanya	9,1
İtalya	13,0
İspanya	14,3
Fransa	8,5
DÜNYA	3,3

ABD'de turizmin GSYİH' ye katkısı daha düşük oranda olmakla birlikte, turizm ülkede 6 milyondan fazla sayıda işi desteklemektedir ve bu da istihdama toplam katkısının yaklaşık 16,8 milyon iş olduğu anlamına gelmektedir. Dünya Turizm Örgütü'ne göre (UNWTO, 2020); Uluslararası turist varışları, 2020 yılında 2019 yılına kıyasla %20 veya %30 oranında azalacaktır ve bu da uluslararası turizm gelirlerinde 300 veya 450 milyar \$ kayıp yaşanacağını göstermektedir.

Küresel turizm gelirlerindeki kayıpların artışı üzerinde, bazı ülkelerin özellikle turizm gelirlerine ihtiyacı olduğu halde ve uluslararası turistlerin genellikle tercih ettiği ülkeler arasında yer

aldıkları halde pandeminin sonuçlarının çok ağır olması etkili olmaktadır. Fransa, İspanya, İtalya, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ile ABD, Meksika ve Çin ile Tayland gibi Asya Pasifik ülkelerinde, Covid-19'un en olumsuz etkileri yaşanan ülkeler olarak turizm sektörü üzerindeki ekonomik sorunların daha şiddetli olması sonucu küresel ticaretin olumsuz etkileneceği kastedilmektedir (UNWTO, 2020). Sonuç olarak, dünyadaki bölgeler ve ülkelerde uluslararası turizm faaliyetlerinin düzelme eğilimine geçmelerinin farklı düzeylerde olacağı tahmin edilmektedir. Uluslararası ticaret faaliyetleri dışında, sadece gezi, eğlence ve tatil amaçlı seyahatlerde daha ziyade pandeminin çok daha az görüldüğü ülke ve bölgelerin tercih edilmesi beklenmektedir.

Pandemi etkilerinin daha olumsuz yaşandığı gelişmiş ekonomilerden önce pandemi etkilerinin daha az görüldüğü gelişmekte olan bölgelerde turizm sektörünün normalleşme sürecine daha kısa sürede gireceği öngörülmektedir. Bu konuda uluslararası örgütler tarafından küresel turizm gelirlerinin dengelenmesi amacıyla bu bölgelerde elde edilen fırsatın en doğru kullanımına yönelik tedbirler ve stratejiler önerilmektedir.

COVID-19 Sürecinde Uluslararası Turizm Sektörünün Küresel Ekonomiye Etkileri

Uluslararası turizm sektöründe dünyada yaşanan yıllık turizm gelişimi değişimlerinin analizlerinde, Covid-19 etkisiyle artan düşme eğiliminin aşırılığı görülmektedir. 2017 yılında %7 ve 2018 yılında %6 büyüyen turizm sektörü 2019 yılında %4 oranı ile azalma göstermiştir ancak 2020 yılının ilk dört ayı sonunda bu oran -%40 azalma göstermektedir (UNWTO, 2020).

Grafik 1: Yıllık Turizm Değişimleri (%)

Covid-19 etkisiyle dünyada uluslararası turizm büyümesinin bölgeler itibariyle değişim yüzdelerinin gösterildiği Grafik 2'de görüleceği gibi tüm bölgelerde düşüş eğilimi bulunmaktadır. En yüksek düşüş eğilimi Güney-Doğu Asya'da -%56 ve Asya Pasifik Bölgesi'nde -%51 oranlarında görülmektedir. En az düşüş eğilimi gösteren bölge ise -%32 oranıyla Sahra-altı Afrika bölgesi olmuştur (UNWTO, 2020). Dünya turizm gelişimindeki değişim oranı -%40 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Bölgelerde Yıllık Turizm Değişimi (%)

Uluslararası turizmde ülkeler tarafından sınırların kademeli olarak açılması ve seyahat kısıtlamalarının kaldırılması hakkında üç ayrı senaryo açıklanmaktadır. Bu senaryolara göre Temmuz 2020’de açılırsa turist sayısında yıllık değişiminin - %58, Eylül 2020’de açılırsa turist sayısı yıllık değişiminin - %70 ve Aralık 2020’de açılırsa turist sayısı yıllık değişiminin - %78 olacağı tahmin edilmektedir. İleriye dönük senaryolar sınırların yeniden açılmasına bağlı olmakla birlikte, dünya genelinde turist sayısı yıllık değişim yüzdelerinin seyahat konusunda kişilerin tereddütlerinin artacağı ve turist sayısında azalma eğiliminin yükselen oranlarla devam edeceği beklenmektedir (UNWTOa, 2020).

Dünyadaki tüm bölgelerde turizm gelişimi yüzdelerinde düşüş eğilimi açıkça görülmektedir. Covid-19 pandemisinin etkisiyle dünyada turizm endüstrisinde yaşanan kayıplar nedeniyle geleceğe dair yapılan tahminlerde ülke gelirlerinde yaşanan düşüşler ile ilgili görüşler açıklanmaktadır. Bu düşme oranları nedeniyle Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik sorunların en fazla hissedildiği turizm endüstrisinde, yaklaşık 13 milyon kişinin çalıştığı bölgede Covid-19 etkisiyle ayda yaklaşık 1 milyar € gelir kaybı yaşanacağı tahmin edilmektedir. Özellikle en büyük hasarın yaşandığı ülkeler olan İtalya’da 2020 yılının geçen yıla kıyasla %60 daha az kazanç ile kapatılacağı ve İspanya’da sektörde 55 milyar € düşüş yaşanacağı vurgulanmaktadır (UNCTAD, 2020).

Covid-19’un en olumsuz etkilediği diğer ülke grubunun, hem turizm sektörü kendi ekonomilerinin önemli bir oranını oluşturduğu için, hem de böylesine büyük bir ekonomik krizin bu küçük ekonomiler için yönetilmesi kolay olmadığından SIDS denilen gelişmekte olan küçük ada ülkeler grubu olacağı tahmin edilmektedir (UNCTAD, 2020).

Turizm gelirlerinin GSYİH’ daki payının incelendiği analizlerde ülkeler açısından değişimler izlendiğinde ülkelerin Covid-19 etkisiyle ne kadar olumsuz etkileneceği görülmektedir. Grafik 3’te görüleceği gibi en yüksek oranın bulunduğu Çin’de turizm sektöründe yaşanan krizin büyüklüğü tahmin edilebilmektedir (UNWTO, 2020). Covid-19 pandemisinden ülkeler açısından, en olumsuz etkilenen ülkeler karşılaştırmasında, örneğin Çin’in seyahat ve turizm endüstrisi 29 milyondan fazla çalışanı ile dünya istihdamına doğrudan katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hindistan 27,5 milyon seyahat ve turizm endüstrisi çalışanı ile Çin’den çok geride değildir. Bu Asya ülkelerinin her ikisinin de büyüklüğü ve nüfusu göz önüne alındığında dünya istihdamına katkı konusunda önemli işlevleri olduğu görülmektedir. Avrupa ülkeleri de seyahat ve turizm endüstrisinin doğrudan sonucu olan çok fazla sayıda personeli ile önemini korumaktadır. Küresel seyahat ve turizm alanında 2020 yılında dünyada yaklaşık olarak toplam 100 milyon iş kaybı yaşanacağı beklendiğine göre, Covid-19 pandemisinin dünya istihdamında yaratacağı olumsuz sonuçlar da turizm endüstrisinde yaşanan krizin boyutunu arttırmaktadır.

Grafik 3: Bölge ve Ülke bazında Turizm Gelirlerinin GSYİH içindeki payı (%)

Uluslararası turist sayısında yaşanan düşüş eğiliminin etkisiyle, uluslararası turizm gelirlerinin Dünya Turizm Örgütü tarafından 1 trilyon \$ azalabileceği tahmin edilmektedir.

Bu sektörde 2000-2019 döneminde dünyada yaşanan başka krizlerin de etkisiyle büyük gelir kayıpları yaşanmıştır ve Covid-19 krizinin etkisiyle 2020 yılı için tahmin edilen üç senaryo ile beklenen gelir kayıpları Grafik 4'te gösterilmektedir (UNWTO Barometer, 2020).

Dünyada daha önce yaşanmış olan krizler sırasında görülen etkilerin karşılaştırıldığı Grafik 3'te görüleceği gibi; örneğin, 2001 yılında ABD'de başlayan 11 Eylül krizinin etkisiyle 2000 yılında 496 milyar \$ olan turizm geliri 2002 yılında %0,1 azalma göstererek 485 milyar \$'a düşmüştür. 2003 yılında yaşanan Sars salgını sırasında ortaya çıkan krizde uluslararası turizm gelirlerinde -%1,4 oranında azalma yaşandığı gösterilmiştir. Bu krizin etkisiyle 2002 yılında 506 milyar \$ olan turizm gelirleri 2003 yılında 554 milyar \$ olmuştur ve turizm gelirlerindeki artışın miktarında beklenenden 50 milyar \$ azalmaya yol açtığı açıklanmıştır. Ayrıca 2009 yılında yaşanan ve önce ABD'de Mortgage kredilerinde karşılaşılan sorunlardan kaynaklanan bir finansal krizinin ise kısa sürede büyüyerek ve yaygınlaşarak dönüştüğü küresel ekonomik krizin etkisiyle uluslararası turizm gelirlerinde -%5,4 oranında azalma yaşandığı gösterilmektedir. Bu krizin etkisiyle de 2008 yılında 988 milyar \$ olan turizm gelirleri 2009 yılında -%4 oranında düşme göstermiştir ve 901 milyar \$'a gerileyerek 87 milyar \$ kayıp yaşanmasına yol açtığı açıklanmıştır.

Dünyada 2020 yılında yaygınlaşarak küresel krize dönüşen Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan krizin etkisiyle Şubat 2020'de yaşanan -%12, Mart 2020'de -%55 ve Nisan 2020'de -%97 oranlarında turizm faaliyetlerinde karşılaşılan düşme oranlarının turizm gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin büyüklüğü açıkça izlenmiştir. Bu konuda geleceğe yönelik olarak açıklanan farklı senaryolarda ulusal sınırların açılması tarihine bağlı olarak, turizm gelirlerinde hangi oranlarda ne kadar kayıplar yaşanacağı ile ilgili farklı tahminler açıklanmaktadır.

Turizm sektöründe uluslararası turizm sektörü gelirlerindeki değişimlere dair açıklanan tahminler, ulusal sınırların sırasıyla Temmuz 2020'de, Eylül 2020'de ve Aralık 2020'de seyahat kısıtlamalarının kaldırılması olasılıklarına dayanan senaryolardır (UNWTO, 2020). Bu senaryolardan birincisinde, seyahat kısıtlamalarının Temmuz 2020'de kaldırılması halinde turizm gelirlerinde ortalama -%62 düşüş ile 910 milyar \$ kayıp yaşanacağı beklenmektedir. İkinci senaryoya göre, seyahat kısıtlamalarının Eylül 2020'de kaldırılması halinde turizm gelirlerinde ortalama -%73 düşüşle 1.080 milyar \$ kayıp yaşanmasının beklendiği açıklanmaktadır. Üçüncü senaryoda ise Aralık 2020'de seyahat kısıtlamalarının tamamen kaldırılması sonucu -%79 kayıpla 1.170 milyar \$ uluslararası turizm geliri azalması beklendiği açıklanmaktadır. Covid-19 krizi etkisiyle küresel

ekonominin 2020'de -%3 oranında küçülmesi ve pandeminin ikinci veya üçüncü dalga yaşanmazsa 2021'de %5,8 yükselme olacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2020).

Grafik 4: Covid-19 Etkisiyle Uluslararası Turizm Gelirleri Değişimi (Milyar \$)

Dünyada önemli bir gelir ve iş kaynağı olarak turizm sektöründe Covid-19 pandemisinin neden olduğu çöküş, 2020 yılı için belirlenen durgun ekonomik büyüme projeksiyonlarının arkasında önemli bir faktör olarak görülmektedir. Dünyada Covid-19 pandemi krizinin bir sonucu olarak, 2020 yılında küresel ekonomik büyümenin son yarı yüzyılın en kötü büyüme performansını göstereceği anlaşılmaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, büyümenin sıfır olması beklenen Asya Pasifik bölgesinde ve turizm gelirleri ile bölgenin toplam gelirinin yarısından fazlasını sağlayan Pasifik ada ülkelerinde, ciddi ekonomik daralmalarla karşılaşılması ihtimali çok güçlü hale gelmiştir.

Turizm ekonomisi üzerinde yaşanan etkiler kapsamında, ülkelerin turizm paylaşım yüzdelerine bağlı olarak değişen GSYİH büyüme oranları Grafik 5'te gösterilmektedir. Örneğin turizm gelirlerinin payı %84 olan Maldivler'de GSYİH büyüme oranının -%9.8 olduğu veya seçilen ülkeler arasında turizm gelirlerinin payı en düşük olan Avustralya'da GSYİH büyüme oranının -%8 olacağı beklendiği görülmektedir (IMF, 2020).

Grafik 5: GSYİH Büyüme Oranı ve Turizm Paylaşımı

Turizm sektörü üzerindeki etkiler, Covid-19 pandemisinin başladığı Çin'de turist sayısının aniden düştüğü erken bir aşamada hissedilmiştir. Sadece Asya Pasifik bölgesinde 2018 yılında 348 milyon turist hareketliliği gerçekleştiği ve bunun 442 milyar \$'lık turizm geliri anlamına geldiği düşünülürse dünyada ülke gelirlerinde yaşanacak gelir kayıplarının büyüklüğü tahmin edilmektedir (UNWTO, 2019).

Ekonomileri büyük ölçüde turizme bağlı olan bazı ada ülkelerinin turizm payları örneğin Fiji yüzde 52 ve Tonga yüzde 47 olduğuna göre bu küçük ekonomilerin düşeceği ekonomik sıkıntıları tahmin etmek zor olmamaktadır. Bu nedenle bölgedeki birçok ülkeler pandeminin etkisiyle geçim kaynaklarını geçici veya kalıcı olarak kaybedenlere doğrudan gelir desteği sağlamayı veya vergi kredileri gibi yardımlarla desteklemeyi içeren kararlar açıklamaktadırlar, örnek olarak;

- Endonezya'da hükümet, henüz 2020 Şubat ayı sonlarında, finansal destek alacak on yerel noktaya odaklanarak turizmi yeniden canlandırma amacına yönelik destek paketlerini açıklamıştır. Mart-Mayıs 2020 ayları arasında iç hat uçak bileti fiyatlarını yüzde 30 oranında düşürmeyi, dokuz havalimanında jet-yakıt fiyatlarını ve havaalanı ücretlerinin düşürülmesini ve altı ay boyunca restoranlar ve oteller tarafından bölgesel yönetimlere ödenecek vergilerin ertelenmesini kararlaştırmıştır (Jefriando, 2020).
- Malezya'da, bireylere bakanlığa bağlı turistik yerler ve konaklama masrafları için 1.000 Malezya Ringgit'i gelir vergisi indirimi teklif edilmiş, havayolları, tatil köyleri ve oteller için turistlere indirim kuponları sunulmuştur (Medina, 2020).
- Tayland'da daha yasaklamaların başlamadığı dönemde, ikamet edilen ilin dışındaki bölgelere tur paketleri satın almak için bir mobil uygulama aracılığıyla beş milyon yerel turiste 1.000 Tayland Baht'ı verilmesi teklif edilmiştir (Worrachaddejchai, 2020).

Covid-19 pandemisinin küreselleşmesiyle, dünyadaki turizm faaliyetlerinin yüzde 96'sı seyahat kısıtlaması etkisiyle tamamen durdurulduğuna göre turizm sektöründeki olumsuz şoklar, hem GSYH'ye katkıları hem de önemli bir gelir ve iş kaynağı olarak dünyada yaşanan olumsuzluklar uluslararası turizm endüstrisinin Covid-19'dan etkilenmesinin önemini belirginleştirmektedir. Uluslararası turizm endüstrisinin, Covid-19 pandemi krizinin etkileri sonucu diğer sektörlerle göre daha fazla etkilendiği görülmektedir. Bu sonucun en önemli nedeni olarak turizm sektörünün faaliyetinin devam etmesi halinde virüsün yayılmasını körüklemek gibi bir ayrıcalığı olması gösterilmektedir.

Covid-19'un yaygınlaşmasında ulaşım hareketliliğinin Corona virüsü yaymak için adeta bir katalizör görevi yaptığını dikkat çekilmektedir. Seyahatlerin virüsün yayılma riskini arttıran özelliği nedeniyle, turizm sektörü tüm alt sektörleri ile birlikte en riskli zincir olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi vakalarıyla seyahat etmekten vazgeçirmek için turizme bağlı her şeyi yasaklamayı önermesiyle turizm sektörü tamamen durdurulmuştur. Ancak, küreselleşme etkisiyle Covid-19'un yansımaları dünyanın her köşesinde ekonomik faaliyetlerde can ve iş kaybına neden olmuştur. Küresel ticaretin büyüme oranlarında azalışa yol açılmıştır.

Covid-19 etkilerinin, diğer endüstriler üzerinde uluslararası turizm endüstrisinde olduğu kadar yıkıcı hissedilmediği izlenmiştir. Örnek vermek gerekirse, bilgi iletişim teknolojisi ve dijital teknoloji endüstrilerinin bu süreçten en fazla kazanç sağlayan endüstriler olduğu ve karantina kısıtlamaları sürecinde iş, eğitim, alışveriş gibi sektörlerde alternatif çözüm aracı olarak faaliyetlerinin arttığı gözlemlenmektedir. Turizme bağlı olan her şey etkilenirken, Covid-19'un en kötü etkilerinin yaşandığı Avrupa ülkeleri olan İtalya, Roma, Venedik ve Milano gibi ülkelerin çok tercih edilen turistik yerlerinde doluluk oranlarının tamamen düşmüş olduğu görülmektedir.

Dünya Turizm Örgütü tarafından uluslararası seyahat azalışları açıklanırken, Covid-19 etkisiyle uluslararası turizm ile diğer sektörlerin farklılığı ortaya çıkmaktadır (UNWTO, 2020).

Covid-19 Sürecinin Uluslararası Turizm Sektörünün İşgücü Üzerindeki Etkileri

Dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan ABD ve gelişmiş Avrupa ülkelerinde Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan karantina kararları genel olarak küresel ekonomik faaliyetlerin azalmasına sebep olurken küresel talep düşüşü neredeyse bütün sektörlerde görülmektedir. Küresel talep daralmasına bağlı olarak ta şimdiye kadar yaklaşık olarak 195 milyon kişi işini kaybetmiş durumdadır. İşsizlik rakamlarının artması krizin etkilerini artırmıştır ve gelecekte istihdam ve işsizlik sorunlarının krizin uzun süreceğini göstermektedir. Covid-19 etkisiyle çıkan küresel krizin etkileri ise turizm sektörü açısından daha olumsuz bir duruma işaret etmektedir.

Covid-19 pandemisine karşı korunmak amacıyla önce ulaşımın kısıtlanması turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir ve turizm harcamalarının tamamen durdurulmasına yol açan Covid-19 turizm sektöründe istihdam edilen kişilerin işine risk oluşturmuştur. Dünya ekonomisi üzerinde önemli bir hacme sahip olan turizm sektörü küresel ekonomide yaratılan iş sahalarının ve dünya istihdamının önemli bir yüzdesini oluşturmaktadır. Dünyada pandeminin küreselleşmesiyle birlikte başladığı günden bu güne kadar yaşanan istihdam kaybı ülkeler itibariyle Grafik 6'da gösterilmektedir (Statista, 2020). Turizm Sektöründe 2020 yılının ilk çeyreğinde pandemi nedeniyle kısıtlamaların uzun sürmesi nedeniyle iş kayıplarında sürekli artış eğilimi yaşandığı görülmektedir.

Grafik 6: COVID-19 Etkisiyle Turizmde Ülkelerdeki İş Kaybı (Milyon Kişi)

Dünyada turizm sektöründe yaşanan iş kayıplarının diğer sektörlerle kıyasla çok daha fazla olduğu ve çeşitli alt sektörlerinde sosyal açıdan önemli zararların ortaya çıktığı bilinmektedir. Turizm ve seyahat faaliyetlerinin tamamen durdurulması yanı sıra bazı ülkelerde Covid-19 pandemisinin daha önce başlaması ve daha şiddetle hüküm sürmesi gibi farklılıklar etkenlerin sonuçlara yansımaları farklı olmaktadır. Çin, Hindistan ve ABD'deki yüksek iş kaybı bu nedendir.

Kısa dönemde acil önlemler kapsamında ülkeler tarafından geçim kaynaklarını geçici veya kalıcı olarak kaybeden çalışanlara doğrudan gelir desteği veya vergi kredileri gibi destek paketleri açıklanmaya başlamıştır. Ülkelerin bütçesinde önemli bir yük oluşturabilecek işsizlik maaşı ödemelerinin ve işsizliğin azami artış göstermesi sonucu ilerideki aylarda çok ciddi bütçe sorunları yaşanacağı görülmektedir. Bu nedenle, küresel ulaşım ağı etkisiyle kısa sürede yayılan Covid-19'a karşı ülkelerin destek ve ekonomi güvenliği yasasında işsizlik yardımlarını arttırmak amacıyla ayrılan fonlar, büyüyen işsiz ordusunu korumaya yönelik olarak sürekli arttırılmaktadır.

En yüksek işgücü kaybının olacağı beklenen Asya Pasifik bölgesinde potansiyel iş kaybının 63,4 milyon kişi olması halinde toplam gelir kaybının 1.041 milyar \$ olacağı görülmektedir. En yüksek kayıpların yaşanması beklenen diğer bölge olan Avrupa'da 13 milyon istihdam kaybı 708,5

milyar \$ gelir kaybı anlamına gelmektedir. En düşük iş kaybı yaşanan Karayipler bölgesinde ise gelir kaybının 26,5 milyar \$ olacağı beklenmektedir (ILO, 2020).

Grafik 7: Covid-19 Sürecinde Turizm Sektöründe Bölgesel İş Kaybı

Dünyada Covid-19 pandemi krizinin etkisiyle yaklaşık 100,8 milyon kişi işgücü kaybı olacağı ve bu istihdam azalmasının 2,7 trilyon \$ gelir kaybına anlamına geldiği görülmektedir. Bu durum, turizmde düzelme sağlanamazsa global ekonomi üzerindeki riske işaret etmektedir. Son bir ay içinde, turizm endüstrisinde yaşanan iş kayıplarındaki %30'luk artış bu öngörülerini desteklemektedir (WTTC, 2020)

Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkilerine bölgesel açıdan bakıldığında, turizm sektörünün Asya-Pasifik bölgesinin birçok ülkesinde istihdamın önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Bölgedeki 14 ülkede turizm sektöründe çalışanların toplamının %5,9'u istihdam edilmektedir. Bölgede yer alan Fiji (%10,2) ve Samoa Pasifik Adaları (%12,2) turizmde en yüksek istihdam payına sahip ülkelerdir. Güneydoğu Asya'da ise, Kamboçya %6,7, Tayland %9 ve Vietnam %6,9 oranlarında turizmde en yüksek istihdam payına sahip ülkelerdir. Güney Asya'da da Nepal %8,1 ve Sri Lanka %6,8 oranları ile turizmde nispeten yüksek iş paylarına sahip ülkelerdir. Bölgedeki 14 ülkenin tümünde, kentsel istihdamın toplam turizm istihdamı içindeki payı, kırsal alanların payından daha yüksek olmaktadır (ILO, 2020). Asya-Pasifik bölgesinde turizm sektöründe istihdamın çoğunlukla kayıt dışı olduğu ve turizm sektöründeki her dört işçiden üçü Bangladeş, Kamboçya, Myanmar, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da gayri resmi bir işte çalışmaktadır. Asya-Pasifik bölgesinin 14 ülkesindeki (Hindistan, Çin ve Endonezya hariç) turizm sektöründe 15,3 milyon kadar işin Covid-19 krizinden etkilendiği görülmektedir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren ve çoğu başka bölgelerden ve ülkelere gelen göçmen işçiler, kısıtlama sürelerinin sona ermesini beklemek için kendi bölgelerine veya ülkelere geri dönmek zorunda kalmışlardır. Uluslararası istihdam üzerinde dünyada kayıt dışı ekonomide 2 milyardan fazla turizm işçisi için iş kaybı oluşması beklenmektedir (ILO, 2019b).

Turizm ekonomisindeki toplam işgücünün %46'sı yiyecek-içecek hizmetleri sektöründe, konaklamada %12, eğlence sektöründe %23, taşımacılıkta %16 ve turizm hizmetlerinde işgücü %3 oranındadır. Uluslararası turizm istihdamında 2020 yılında yiyecek ve içecek piyasasında -%48, ulaşımda -%22, konaklamada -%18, turistik yerlerde -%8 ve diğer tüm alt sektörlerde -%9 oranlarında azalma olması beklentisi bu yüzdendir. Covid-19 etkisiyle 2020 yılında kısıtlamalar nedeniyle veya kısıtlamalar gevşetildikten sonra da yaşanması beklenen güven sorunu nedeniyle turizm sektöründe yaklaşık 100 milyon işsizlik yaratılması beklenmektedir (ILO, 2020). Grafik 8'de görüldüğü gibi turizm sektöründe konaklama ve yiyecek hizmetlerinde çalışanların küresel

istihdamdaki payı %4'tür ve istihdamda kadınların payı %54'tür. Bu oranlar krizin sosyal boyuttaki etkileri arttırdığını göstermektedir.

Grafik 8: Sektörde Yüksek Risk Altında Çalışanlar ve Kadın Çalışan Payı %

Pandeminin başladığı tarihten itibaren turizm ekonomisinde toplumsal mesafe ve halka açık yerlerde genel dikkat önlemleri nedeniyle, tüketicilerin gittikçe daha az dışarıda yemek yemeleri sonucu, dünya çapındaki restoranlarda geçen yılın aynı ayına göre azalma oranı 2020 yılı Mayıs ayı sonunda %85 olmuştur.

Turizm ekonomisinde önemli bir yeri olan havacılık sektörü Covid-19 pandemisi sırasında krizin bedelini diğerlerinden daha ağır hissetmektedir. Havacılığın var oluş nedeni, seyahat, turizm, iş ve ticaret için dünyanın her yerinden insan ve mal taşımacılığı olduğuna göre, Covid-19 gibi şiddetli bir pandemi sürecinde sınırların ve havayollarının tamamen kapatılması ile birlikte yaratılan iş kaybı nedeniyle yaratılan krizin büyüklüğü görülmemiş ölçüde endişe vericidir. Ayrıca, uluslararası turizm sektörünün alt sektörlerindeki iş kollarının çok çeşitli olması ve fazla sayıda iş örneklerini barındırması nedeniyle, turizm alanında yaşanacak bir krizin uzun sürmesi bu sektörlerdeki işgücünü son derece olumsuz etkilemiştir. Dünyada Covid-19 krizi yayıldıkça ve yabancı ziyaretçiler planlı seyahatleri iptal etmeye ve ülkeler ulusal acil durum müdahalelerinin bir parçası olarak sınırlarını kapatmayı sürdürdükçe, Asya Pasifik bölgesindeki hava yolcu taşımacılığı endüstrisi Covid-19 tarafından en ağır biçimde etkilenmeye başlamıştır. Bölgedeki havayolu endüstrisi için yolcu gelirlerinin 2019'a kıyasla bu yıl yaklaşık 88 milyar \$ daha düşük olacağı tahmin edilmektedir. Bölgedeki çoğu havayolunun bu kargaşa döneminde en az üç ay çalışamayacağı nedeniyle şimdiye kadar görülmemiş büyüklükte önlemler aldığı, personeli ücretli ya da ücretsiz izinle gönderdiği veya maaş kesintileri uyguladığı ya da işçileri işten çıkardıkları görülmektedir. Bölgedeki turizm sektörü üzerinde bildirilen bazı etkiler (ILO, 2020c);

- Hong Kong'un (Çin) ulusal havayolu işletmesi olan Cathay Pacific, çalışanlarından maliyetleri azaltmak için üç haftaya kadar ücretsiz izin almalarını isteyen ilk Asya havayollarından olmuştur. Havayollarının 25.000'den fazla çalışanı veya personelin %75'i bu teklife uymaktadır.
- Singapur'un havayolu işletmesi Jetstar Asia, çalışanlarından ücretli ve ücretsiz izin almalarını istemiştir. Ayrıca yıllık ikramiyelerini ve aylık ek ödemelerini iptal etmiştir.
- Malezya Havayolları, 13.000 çalışanına üç aylık ücretsiz izin alma veya Nisan 2020'den itibaren üç ay boyunca ayda beş gün ücretsiz izin kullanma gibi seçenekler koymuştur.
- Pasifik adaları büyük ölçüde turizme dayalı olduğu halde, oteller ve tatil köyleri kapatılmıştır. Cook Adaları'nda, gelen turist olmaması nedeniyle üç tatil köyünden 200 personelin işten çıkarıldığı, Samoa'da 50 otelin geçici olarak kapatıldığı ve 500 işçinin işini kaybettiği görülmektedir.

- Endonezya'nın Bali Adası'nda henüz Şubat 2020'de 20.000 otel rezervasyonu iptal edilmiş, Yeni Zelanda'da yiyecek ve içecek hizmetindeki 340 işçi işten çıkarılmıştır.

Turizm sektöründe dünya genelinde daha fazla risk altında olan işler arasında bulunan diğer bir grup ise KOBİ'lerdir ve daha küçük işletmeler oldukları için ekonomik krize karşı daha kırılgandırlar. Yaklaşık 75 milyon KOBİ'nin turizm endüstrisine katılımı diğer endüstrilere kıyasla daha fazladır ve küresel bir krizin getirdiği maliyetle başa çıkmaları kolay değildir. Sektörde işlerin mevsimsel olduğu alanlarda istikrarsızlığın etkileri daha da arttıracakı düşünülürse KOBİ'lerin daha fazla risk altında olması kaçınılmazdır (UNCTAD, 2020).

Uluslararası turizm faaliyetlerinde verilen hizmetlerin oluşturduğu birbirine bağımlı bir değer zinciri üzerinde Covid-19 etkisiyle ortaya çıkan olumsuz sonuçların, küresel karantina yasaklarının doğal sonucu olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, Covid-19'la birlikte insanların zorunlu olmadıkça seyahat etmeme konusunda ortaya çıkan genel bir güvensizlik duygusu ve artan sosyal gerginlik nedeniyle, turizm işverenleri ve işçileri arasındaki ortak işbirliğini güçlendirmek için sosyal diyalogun güçlendirilmesinin önemi büyüktür.

Bu çalışma ile Covid-19 krizi nedeniyle yaşanan etkilerin en az düzeyde kalmasının sağlanması amacıyla yapılan analizlerin değerlendirilmesiyle elde edilen bulgular doğrultusunda, gelecekte turizmi yeniden düşünmek için krizin etkilerinin bir fırsat olarak kullanılmasının sağlanması açısından, bilim dalına katkıda bulunulacağı beklenmektedir.

Sonuç

Dünya, Covid-19 pandemisi ile şimdiye kadar benzeri yaşanmamış bir küresel sağlık, sosyal ve ekonomik acil durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Gerçi 1918 yılında ve dört yıl süren 1.Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan İspanyol Gribi nedeniyle de savaşta olduğundan daha fazla sayıda insan hayatını kaybetmişti ve savaşın yıkıntılarının üzerine çok büyük bir kriz daha yaşanmasına yol açmıştı. Ancak aradan geçen 100 yıldan sonra ve teknolojik gelişmelere rağmen günümüzde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ile küreselleşen bir krizin en olumsuz etkilediği sektörler arasında turizm sektörü önde gelmektedir. Uluslararası turizm, dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde uygulanan sınırların kapatılması ve seyahat yasaklamaları nedeniyle, diğer sektörlerle kıyasla en fazla etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Ülkeler halen uluslararası seyahat kısıtlamalarına devam ederken, talepte hızlı bir düşüş ve küresel düzeyde iş kayıplarında artışlar yaşanmasıyla turizm sektörü çökme aşamasına gelmiştir.

Aslında turizmin dünyada karşılaşılan diğer krizlerde gösterdiği dayanıklılık kanıtlanmış olmakla birlikte, Covid-19 pandemisinin şiddeti ve küreselleşmesi nedeniyle, diğer turizmlere kıyasla uluslararası turizm üzerinde istenmeyen bir etki yarattığı görülmektedir. Turizm sektöründe ortaya çıkan sonuçlar üzerinde, gelişmiş ülkelerdeki çoğu havayollarının sonunda iflas başvurusunda bulundukları, personelin büyük kısmının işten çıkarılması gibi etkilerin artması yadsınamaz.

Covid-19'un hayatını kaybedenlerin sayısında en yüksek insan bedelini ödediği ülkelerin, farklı nedenlerle çok yoğun seyahatlerin yaşandığı ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri olması nedeniyle, bu ülkelerde turizm üzerindeki ekonomik şokun çok daha şiddetli olduğu görülmektedir. Kişilerin seyahat tercihleri hayati risklerin potansiyeline bağlı olarak uzun vadeli olabileceğinden, güçlü ekonomilerin turizm geliri kaybından en yüksek payı alacağı ortaya çıkmıştır.

En ağır şekilde etkilenen ülke gruplarının başında Asya Pasifik bölgesi gelmektedir. Diğer olumsuz etkilenen ülke gurubu da, ekonomilerinin önemli bir yüzdesini turizm sektörünün oluşturduğu küçük ekonomiler olan küçük ada ülkelerinden oluşan gelişmekte olan ülkeler gurubudur. Bu küçük ekonomiler, Covid-19 gibi bir pandemi şokunun yarattığı krizi yönetmeleri zor olmaktadır.

Uluslararası turizm sektörünün, diğer krizlere kıyasla çok daha fazla olumsuz etkilerle karşılaştığı, ulusal turizmlerin kısa sürede düzelme eğilimine geçmesi beklenirken uluslararası turizm faaliyetlerinde düzelme sürecinin güvensizlik nedeniyle daha uzun süreceği anlaşılmaktadır. Turizm sektörünü eşi benzeri görülmemiş bir darbe ile etkileyen Covid-19 pandemisinin 2020 yılının ilk çeyreğinde uluslararası turist girişlerini bir yıl önce olduğundan çok daha azalttığı, bu etkinin küresel GSYİH düzeyini düşürdüğü, işletmelerin ve işgücünün olumsuz etkilenmelerinin azaltılması için sektörün korunması amacıyla ekonomik olarak desteklenmesinin gereği ortaya çıkmıştır.

Covid-19 krizinin etkisi tüm turizm ekosisteminde hissedildiğine göre planlamaların yeniden yapılması ve sektördeki işletmelerin çalışma modellerinin yeniden yapılandırılması konusunda ortak bir yaklaşım gerektiği anlaşılmaktadır. Turizm işletmeleri ve çalışanları, ekonomi genelindeki teşvik paketlerinden yararlanmakta ve birçok ülke yönetimleri tarafından aynı zamanda turizme özgü önlemler de getirilmektedir. Genel olarak bu çabalar konusunda odaklanılması beklenen öneriler;

- Seyahat kısıtlamalarını kaldırmak ve likidite desteklerine erişmek için işletmelerle birlikte çalışmak, güvenli seyahat için yeni sağlık protokolleri uygulamak ve pazarlarını çeşitlendirmeye yardımcı olmak,
- Sektöre yönelik yeni güvenli ve temiz etiketler, ziyaretçilere yönelik bilgi uygulamaları ve iç turizm reklam ve promosyon kampanyaları ile güvenin yeniden sağlanması ve talebin canlanmasına çalışmak,
- Uygulamaları yeniden yapılandırmak, yeniliği ve yatırımı teşvik etmek ve turizm sektörünü yeniden düşünmek için kapsamlı turizm iyileştirme planları hazırlamaktır.

Bu öneriler dışında, turizm ekonomisini başarılı bir şekilde yeniden açmak ve işletmeleri çalışır duruma getirmek için, turizm hizmetleri birbirine çok bağlı olduğundan koordineli bir şekilde daha fazlasının yapılması gerektiği önerilmektedir. Seyahat ve turizm endüstrisi, işletmelere, özellikle en küçük olanlara ve işçilere destek amacıyla güçlendirme faaliyetlerinin devam etmesi öngörülmektedir. Bu noktada sektörü kurtarma aşamasında en savunmasız yerlere de özel dikkat gösterilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Geleceğe bakıldığında, bugün alınan önlemlerin geleceğin turizmini şekillendireceği ve salgın krizlerine de dirençli bir turizm ekonomisi için gereken yapısal dönüşümü teşvik edeceği görülmektedir.

Kaynakça

- Aernewsx, (2020), "Air International", <https://www.aernewsx.com/post/miami-air-international-files-for-chapter-11-bankruptcy-protection> (Erişim tarihi: 12.05.2020).
- ASSO Tourism, (2020), <http://www.assotourism.com/> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- Bahar, Ozan ve M. Kozak, (2006), *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık
- ELPAIS, (2020), <https://elpais.com/economia/2020-04-01/exceltur-calcula-una-perdida-de-mas-del-30-del-negocio-turistico-a-causa-del-coronavirus.html> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).
- Gallón, Natalie, Maija Ehlinger ve Michelle Toh, (12 Mayıs 2020), "Latin Amerika'nın en büyük havayollarından Avianca iflas başvurusunda bulundu". CNN . (Erişim tarihi: 13 Mayıs 2020).
- ILO, (2020a), International Labour Organization (ILO). 2020a. ILO Sectoral Brief: "COVID-19 and the tourism sector" (Geneva), 9 Apr.
- ILO, (2020b), ILO Monitor 1st Edition: "COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses", (Geneva), 18 Mar.

- ILO, (2020c). ILO Monitor 2nd edition. "COVID-19 and the world of work: Updated estimates and analysis", (Geneva), 7 Apr.
- ILO, (2020d). "COVID-19 and the world of work: Social protection responses in Asia-Pacific", (Bangkok).
- ILO, (2020e). ILO Standards and "COVID-19 (coronavirus)", (Geneva).
- Jefriando, M. and G. Suroyo, (2020), "Indonesia announces nearly \$750 mln stimulus in response to coronavirus", *Nasdaq*, 25 Feb. 2020, from ILO, "Thematic brief: COVID-19 and employment in the tourism sector: Impact and response in Asia and the Pacific", 24 April 2020.
- K.T.B., Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2020), Turizm Çeşitleri, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html> (Erişim Tarihi: 02.06.2020)
- Medina, A.F. (2020), "Malaysia Issues Stimulus Package to Combat COVID-19 Impact". *ASEAN Briefing*. 19 Mar. 2020, from ILO, "Thematic brief: COVID-19 and employment in the tourism sector: Impact and response in Asia and the Pacific" 24 April 2020.
- OECD, (2020), "COVID-19 Policy Responses", https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-di6h3qgi4x&title=COVID-19_SME_Policy_Responses (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- OOİ, C.A., Hooy, C.W. ve Som, A.P.M. (2013). Tourism Crises and State Level Tourism Demand In Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 14 (3).
- STATISTA, (2020), "Contribution of Travel and Tourism to Employment in Selected Countries", <https://www.statista.com/statistics/292490/contribution-of-travel-and-tourism-to-employment-in-selected-countries/> (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- STATISTA, (2020), "Coronavirus Travel Tourism Employment Loss" , <https://www.statista.com/statistics/1104835/coronavirus-travel-tourism-employment-loss/> (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- STATISTA, (2020), "COVID-19 Travel Tourism Endustry Country Forecast", <https://www.statista.com/forecasts/1103432/COVID-19-revenue-travel-tourism-industry-country-forecast> (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- STATISTA, (2020), "COVID-19 Travel Tourism Industry", <https://www.statista.com/forecasts/1103432/COVID-19-revenue-travel-tourism-industry-country-forecast> (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- STATISTA, (2020), "COVID-19 Travel Tourism Employment Loss", <https://www.statista.com/statistics/1107475/coronavirus-travel-tourism-employment-loss/>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020)
- UNCTAD, (2020), "Special Edition COVID-19", <https://www.un.org/africarenewal/magazine/special-edition-COVID-19/au-study-COVID-19-could-cost-africa-500-billion-damage-tourism-and> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)
- UNWTO World Tourism Barometer May (2020), "Special focus on the Impact of COVID-19", (Summary), p: 24.
- UNWTO, (2019), <https://www.UNWTO.org/UNWTO-tourism-dashboard>. See also ILO (2019a) for evidence on the importance of tourism in the Maldives, (Erişim Tarihi: 09.06.2020)

- UNWTO, (2020), “Impact Assesment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism”, <https://www.UNWTO.org/impact-assessment-of-the-COVID-19-outbreak-on-international-tourism>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020)
- UNWTO, (2020), “International Tourism and COVID-19”, <https://www.UNWTO.org/international-tourism-and-COVID-19>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020)
- UNWTO, (2020), <https://web.UNWTO.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/Barometer%20-%20May%202020%20-%20Short.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.05.2020).
- Worrachaddejchai, D., (2020), “B5bn tourism aid package ready Friday”. *Bangkok Post*. 5 Mar. 2020, from ILO, “Thematic brief: COVID-19 and employment in the tourism sector: Impact and response in Asia and the Pacific” 24 April 2020.
- WTTC, (2020), “Travel, Tourism and Work Risks”, [https://wttc.org/en-gb/About/About-Us/media-centre/press-releases/press-releases/2020/latest-research-from-wttc-shows-an-increase-in-iş risk altındaki-in-seyahat-ve-turizm](https://wttc.org/en-gb/About/About-Us/media-centre/press-releases/press-releases/2020/latest-research-from-wttc-shows-an-increase-in-iş-risk-altındaki-in-seyahat-ve-turizm), (Erişim Tarihi:24.05.2020)
- WTTC, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, (2020), <https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/25/Covid-19-sonrasi-turizmde-is-kaybi-wttc/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 3(5).